

УДК 338.43

С. О. Корецька,

д. е. н., професор кафедри фінансів, Донецький державний університет управління

ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

В статті визначено, що при розробці теоретичних питань агропромислової інтеграції вчені економісти висловлюють неоднозначні думки. В ході розробки й дослідження теоретичних проблем агропромислової інтеграції розглянуто її види, напрями і форми. Доведено, що агропромислова інтеграція є важливим організаційно-господарським засобом, використання якого значною мірою визначає ефективність функціонування АПК.

It is certain in the article, that at development of theoretical questions of agroindustrial integration scientists economists express ambiguous opinions. During development and research of theoretical problems of agroindustrial integration its prospects, directions and forms, are considered. It is led to that agroindustrial integration is an important organizationally-economic mean, the use of which to a great extent determines efficiency of functioning of AIC.

Ключові слова: агропромислова інтеграція, агропромислові підприємства, ефективність, споживач, суспільне виробництво.

ВСТУП

Однією з особливостей розвитку світового господарства є формування різноманітних міжгалузевих комплексів на основі інтеграційних зв'язків, серед яких за економічним значенням, складністю функціональної структури та обсягами виробництва виділяється агропромисловий комплекс. Агропромисловий комплекс включає в себе ряд галузевих продовольчих підкомплексів, кожний з яких об'єднує сільськогосподарських товаровиробників, переробні підприємства та торговельні організації в межах функцій вирощування сировини, її переробки й реалізації готової продукції. Організаційна відокремленість галузей породжує низку проблем, а тому виникає об'єктивна необхідність організаційної та технологічної

узгодженості їх діяльності шляхом розвитку інтеграції й формування ефективних інтегрованих структур.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

— дослідити теоретичні питання сутності агропромислової інтеграції;

— визначити основні види, форми і напрями розвитку агропромислової інтеграції.

РЕЗУЛЬТАТИ

У період формування ринкових відносин перед агропромисловим комплексом України постають важливі завдання — досягнення стійкого розвитку сільського господарства, збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської сировини, надійного забезпечення

населення країни продуктами харчування, а харчової промисловості — сировиною. Це досить непросте завдання з урахуванням того, що з переведенням вітчизняної економіки на ринкові засади сформувався комплекс складних проблем, зумовлений об'єктивними і суб'єктивними факторами (істотне зменшення обсягів виробництва, суттєві зміни у підходах до заготівлі та ціноутворенні на сировину, зниження платоспроможності населення тощо).

Агропромисловий комплекс — багатогалузева виробнича система, в якій кожна галузь виконує свою специфічну функцію. Змістом кожної з цих функцій є стадія єдиного процесу виробництва кінцевого продукту — продовольчих товарів, що споживаються населенням країни, експортних і резервних ресурсів сільськогосподарської продукції. Кожна галузь агропромислового комплексу є однією з взаємопов'язаних ланок у ланцюгу відтворювального процесу. В той же час зберігається їх економічна самостійність й організаційна відокремленість, що в зв'язку з цим галузі мають свої специфічні цілі, які реалізуються через систему міжгалузевих товарних відносин [6].

Агропромислова інтеграція почала свій розвиток у нашій країні на основі поглиблення спеціалізації праці в другій половині минулого століття. Проблема інтеграції сільського господарства присвячено немало наукових праць. Ще в 80-х роках минулого сторіччя в Україні створювалися агропромислові комбінати як крупні підприємства з єдиним виробничим планом, який поєднує виробництво та переробку із загальним економічним центром. У цей період в наукових дослідженнях обґрунтовувалися можливості й доцільність створення агроіндустріальних комбінатів. У принципі, ці ідеї витримали випробування часом — створені в ті та наступні роки виноробні радгосп-заводи функціонують і в даний час.

При розробці теоретичних питань агропромислової інтеграції вчені-економісти висловлюють неоднозначні думки. Так, у підручнику Мочерного С.В. вказується, що "інтеграція — це поступове зближення та об'єднання економічних суб'єктів у процесі їх взаємодії" [8]. Венгерук І.Ю. вважає, що аграрна інтеграція — це процес технологічного, економічного й організаційного з'єднання взаємопов'язаних етапів виробництва, заготівлі, зберігання, переробки та доведення до споживача продуктів харчування і предметів споживання із сировини сільськогосподарського походження [3]. Руснак П.П. визначає агропромислову інтеграцію об'єднанням сільського господарства з промис-

ловими підприємствами на спільності завдань щодо виробництва кінцевого продукту, який буде реалізовано споживачеві [4]. Саблук П.Т. трактує поняття "аграрно-промислова інтеграція" як "...процес поєднання (синтез) сільського господарства і промисловості, економічною передумовою якого є безперервність науково-технічного прогресу, що ґрунтується на сукупності виробничих взаємовідносин і різною мірою проявляється й удосконалюється протягом усього розвитку суспільного виробництва" [9].

Смельянов А.М. агропромислову інтеграцію розглядає як форму виробничих зв'язків сільського господарства з суміжними галузями агропромислового комплексу, а також сільськогосподарських підприємств з підприємствами, що займаються обслуговуванням сільського господарства і доведенням його продукції до споживача [5].

На думку Андрійчука В.Г., "агропромислова інтеграція означає певне організаційне поєднання сільськогосподарського і технологічно пов'язаного з ним промислового виробництва з метою одержання кінцевої продукції із сільськогосподарської сировини і досягнення більшої економічної вигоди завдяки взаємній матеріальній зацікавленості й відповідальності всіх учасників агропромислового виробництва за кінцеві результати господарювання" [1].

Аналізуючи та зіставляючи між собою різні аспекти оцінки сутності агропромислової інтеграції, ми вважаємо, що в них принципових суперечностей немає. Кожне з них правомірне, оскільки відображає підхід автора до дослідження агропромислової інтеграції як співпраці підприємств або з точки зору розвитку між ними зв'язків, або з позиції їх об'єднання.

Агропромислова інтеграція, на нашу думку, — досить складне, багатогранне явище, що має вивчатися з різних сторін. При цьому важливо не втратити соціальний аспект агропромислової інтеграції, який відсутній в наведених визначеннях. Виходячи з цих міркувань, ми вважаємо, що агропромислова інтеграція — це соціально-економічний процес, який здійснюється шляхом розвитку різних зв'язків підприємств у формі їх співпраці або об'єднання для сумісного виробництва, переробки, зберігання і реалізації сільськогосподарської продукції. При формуванні даного визначення необхідне уточнення рівня структурних ланок суспільного виробництва, де відбувається цей процес. Це викликано тим, що агропромислову інтеграцію одні автори досліджують на рівні галузі, інші — на рівні підприємств, треті — на різному на-

родногосподарському рівні (підприємство, відомство, галузь).

У ході розробки й дослідження теоретичних проблем агропромислової інтеграції необхідно розглянути її види, напрями і форми. З приводу видів агропромислової інтеграції в економічній літературі існують різні думки. Мельник Л.Ю. і Корецький М.Х. виділяють два види агропромислових інтеграційних зв'язків — вертикальну і горизонтальну [7]. Ми згодні з думкою Синякова М.І., Василенка М.П., які до вищеназваних видів додають ще один — змішану інтеграцію [10].

Горизонтальна інтеграція — це об'єднання підприємств однієї галузі сільського господарства або промисловості, яка виробляє однорідні види продукції або виконує однакові операції з її виробництва. Це якісно нова форма внутрішньогалузевого кооперування здебільшого однотипних підприємств і виробництв, яка забезпечує поглиблення спеціалізації окремих ланок єдиного технологічного ланцюга або територіально інтегрованих процесів з метою збільшення і поліпшення якості продукції, зміцнення та стабілізації економічного становища, підвищення ефективності виробництва. В Україні широко відома практика кооперування виробників кормів з тваринницькими комплексами і фермами, дослідних установ, племзаводів, племрепродукторів з товарними господарствами тощо. Кооперування господарств значною мірою знижує виробничі витрати і є однією з найбільш сприятливих форм для виробництва конкурентоспроможної продукції. В процесі горизонтальної інтеграції має місце укрупнення виробництва. Спостерігається взаємодія таких сфер, як товаровиробнича, кредитно-фінансова, продуктові ринки та ін.

Вертикальна інтеграція припускає об'єднання як мінімум двох послідовних стадій (виробництво і переробка), за якого результати попередньої стадії слугують початком для наступної стадії. Стадії виробництва, як правило, мають місце на підприємствах різних галузей, і тому вертикальна інтеграція має міжгалузевий характер. Вона веде до зосередження під єдиним управлінням всіх фаз і стадій, виробництва й обігу: виробництва сільськогосподарської сировини, заготівлі, транспортування, зберігання, обробки та переробки, реалізації готових до вживання кінцевих продуктів. Вертикальна інтеграція зумовлює створення якісно нових специфічних міжгалузевих виробничих підприємств різних сфер АПК, їх об'єднання з підприємствами із первинної переробки сировини, подальшого виготовлення готових ви-

робів легкої промисловості, збутовими та торговельними партнерами. За цільовою функцією виділяють підсистему з виробництва продуктів харчування та переробки сировини. Ми вважаємо, що така співпраця визначається переважно напрямом спеціалізації, спільністю та безперервністю відтворювальних і технологічних процесів від виробництва сировини, її переробки до виготовлення готового продукту. При цій формі найкраще використовуються виробничі ресурси, підвищується ефективність та прибутковість підприємств, до вертикального інтегрування належать також об'єднання, які в межах регіону (області, району) здійснюють безпосередній обмін і вироблену сировину передають промисловим підприємствам, фабрикам, комбінатам. Функції всіх ланок такого агропромислового ланцюга спрямовані на задоволення потреб споживача. При організації вертикальної інтеграції впроваджуються нові виробничі відносини щодо рівномірного розподілу прибутків і певною мірою скорочення монополії переробних промислових, збутових підприємств та збереження прав власності товаровиробника на кінцеву продукцію [9].

Рівень, напрями та форми інтеграції та кооперації змінювалися та удосконалювалися протягом всього періоду розвитку сільськогосподарського виробництва. Значних змін зазнали й самі сільськогосподарські підприємства, які є зараз достатньо складними системами горизонтальної кооперації, що здатні самостійно виконувати комплекс робіт з виробництва сільськогосподарської продукції. Сучасне сільськогосподарське виробництво без кооперації та інтеграції не має перспектив розвитку. Кооперативні зв'язки, які склалися раніше між галузями АПК (в межах районних промислових об'єднань, комбінатів, агрофірм, міжгосподарських підприємств та ін.), були втрачені під час економічної кризи або стали суперечити інтересам їх нових учасників — виробничих структур, заснованих на приватній власності на землю й майно та наділених повною господарською самостійністю. При цьому значною мірою не були враховані інтереси основних учасників — сільськогосподарських товаровиробників через монопольні дії по відношенню до них переробних і обслуговуючих підприємств, що виявилось в диспаритеті цін на продукцію АПК і невчасних розрахунках за сільськогосподарську продукцію.

Стосовно напрямів агропромислової інтеграції серед економістів немає єдиної думки. Згідно тверджень Синякова М.І., Василенка М.П. агропромислова інтеграція розвивається

в наступних основних напрямках: виробництво і промислова переробка овочів, плодів, молока, м'яса, продукції птахівництва, рослинництва і тваринництва і т.д. На нашу думку, це дещо спрощений підхід до напрямів агропромислової інтеграції, який характеризує спеціалізацію окремих агропромислових підприємств та їх підрозділів. У цьому відношенні ми згодні з думкою Добриніна В.А., який основні напрями агропромислової інтеграції розглядає залежно від того, на якому рівні йде процес: у масштабі всієї країни, в межах області, регіону або ж на рівні підприємства. Велике значення при цьому мають також особливості окремих галузей, специфіка технології виробництва продукції та її споживання [10].

У масштабі всієї країни, областей і районів агропромислової інтеграція являє взаємопов'язану сукупність галузей народного господарства, які беруть участь у виробництві сільськогосподарської сировини, його заготівлі, переробці, зберіганні, транспортуванні, збуті, виробництві засобів виробництва та їх обслуговуванні. Ця сукупність становить агропромисловий комплекс країни, розвиток якого регулюється державою.

На рівні підприємств і об'єднань агропромислової інтеграція розвивається у двох напрямках. Перший — за рахунок зв'язків сільськогосподарства з промисловістю і на цій основі здійснюється технічне переоснащення сільськогосподарського виробництва, його індустріалізація. Стосовно інтенсифікації виробництва, то це науково обгрунтоване відповідно до даної технології насичення галузей, підгалузей і підприємств сучасними системами машин, всебічна комплексна механізація і автоматизація виробництва. Інтенсифікація призводить до перенесення технологічних процесів у сільському господарстві на поточкову систему, не дивлячись на те, що в основі цих процесів лежать складні фізіологічні та біологічні перетворення. При цьому на окремих ділянках потокової технологічної системи виникає необхідність створення промислових і переробних підприємств, таких як комбикормовий завод, маслозавод, забійний цех або м'ясокомбінат тощо.

Друге — створення нових форм підприємств на базі сільськогосподарського і промислового виробництва під єдиним управлінням. В цьому випадку, як правило, об'єднуються підприємства, що спеціалізуються на виробництві одного або кількох видів сільськогосподарської продукції, з одним або декількома промисловими підприємствами, що вироб-

ляють кінцеві продукти. Окрім сільськогосподарських підприємств, ці об'єднання включають підприємства переробної, легкої та інших галузей промисловості, а також служби заготівельних, транспортних і торгових організацій.

Стосовно форм агропромислової інтеграції, то в економічній літературі поширена наступна їх класифікація: агропромислові підприємства; агропромислові об'єднання; науково-виробничі об'єднання, агрофірми, агрохолдинги, корпорації тощо. Під агропромисловим підприємством розуміється така форма організації виробництва і управління, при якій в межах одного господарства забезпечується організаційно-технічна єдність виробництва, переробки, зберігання, а в окремих випадках і реалізації продукції. При цьому підрозділи, що займаються виробництвом, переробкою, зберіганням і реалізацією продукції, мають статус внутрішньогосподарських підрозділів. У агропромисловому підприємстві формується єдиний баланс. Ця форма агропромислової інтеграції пройшла тривалу перевірку часом у виноградарстві й представлена виноробними підприємствами. У 60-х роках крупні садівничі й овочеві господарства придбали, встановили та почали використовувати цехи з переробки плодів, ягід і овочів. У багатьох з них є холодильники й фірмові магазини. У 70-х роках у різних регіонах країни побудовано бройлерні птахофабрики. На кожній з них здійснюється інкубація курчат, їх вирощування, забій і реалізації м'яса.

Агропромислові об'єднання мають у своєму складі сільськогосподарські і промислові підприємства, які раніше були структурними підрозділами суміжних галузей. У складі агропромислового об'єднання ці підприємства повністю або частково втрачають свою юридичну й господарську самостійність. Агропромислові об'єднання мають єдиний баланс. У ряді агропромислових об'єднань до їх складу, крім виробничих, входять обслуговуючі підприємства та організації: торгово-закупівельні, ремонтні, будівельні, транспортні й інші. Підприємства та організації сфери обслуговування при включенні їх до складу такого об'єднання також повністю втрачають свою юридичну й господарську самостійність. Така форма агропромислових об'єднань штучно насаджувалася в Україні в 80-х роках ХХ сторіччя у вигляді агрокомбінатів. Тепер багато з них розпалися, оскільки слабкими виявилися технологічні, виробничі й економічні зв'язки. Адміністративне підпорядкування керівників підприємств,

включених до складу агрокомбінату, його відособленому апарату управління виявилось далеко недостатнім для реального вдосконалення агропромислової інтеграції. З числа створених в 80-х роках агрокомбінатів у даний час збереглися і функціонують лише ті, де задіяні всі спектри агропромислової інтеграції: технологічний, організаційний, виробничий, економічний та інші.

Науково-виробничі об'єднання є об'єднаннями науково-дослідних установ і сільськогосподарських підприємств. У такому вигляді об'єднання можна лише умовно розглядати як один з видів агропромислової інтеграції. У тих випадках, коли до складу об'єднання разом з науково-дослідними установами і сільськогосподарськими підприємствами входять підприємства переробної промисловості й сфери обслуговування, такі об'єднання являють собою різновид агропромислової інтеграції.

У зв'язку із прийняттям Указу Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" (грудень 1999 р.) відбулися зміни зовнішнього і внутрішнього середовища діяльності аграрних підприємств, виникли і продовжують створюватися різні форми агропромислових формувань (АПФ). Андрійчук В.Г. за критерієм способу концентрації та організації агропромислового виробництва й характеру управління пропонує виділити два наступні види АПФ [2].

1. АПФ як цілісне підприємство, в якому сконцентровані виробництво і промислова переробка сільськогосподарської сировини з метою одержання і реалізації через власну торговельну мережу (нерідко лише частково) певного виду продовольчих товарів.

2. АПФ, що створені в результаті економічної концентрації з організацією управління агропромисловим виробництвом на засадах холдингу.

Агропродовольче підприємство (агрофірма) — це така АПФ, в якій переважаюча частка в товарній продукції припадає на сільськогосподарську продукцію. Цей тип підприємств виник на базі суто аграрних підприємств, в яких почали створювати переробне виробництво: ковбасні цехи, консервні цехи, молокоцехи, борошно крупомельне виробництво тощо. На відміну від першого підвиду АПФ, які стали виникати в останні роки аграрних перетворень, агропродовольчі підприємства — це давній елемент організаційної будови вітчизняного сільського господарства,

який бере свій початок з моменту створення радгосп-заводів і колгосп-заводів. Особливо бурхливо такі підприємства під назвою "агрофірми" стали розвиватися в 90-ті роки ХХ ст. як реакція аграрних підприємств на монопольне становище підприємств ІІІ сфери АПК та їх ціновий диктат.

ВИСНОВКИ

Досвід розвитку вертикальних та горизонтальних процесів свідчить про те, що інтегровані структури, що об'єднують в своєму складі всі ланки від виробництва сільськогосподарської продукції до реалізації її споживачам, є більш ефективними і пристосованими до умов ринкової економіки. Вони набувають поширення в багатьох регіонах України, характеризуються великою різноманітністю організаційно-правових форм, складу учасників, видів діяльності, форм власності.

Література:

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник. — К.: КНЕУ, 2004. — 624 с.
2. Андрійчук В.Г. Капіталізація сільського господарства: вимір масштабів та оцінка переваг і загроз здійснення // Економіка АПК. — 2006. — № 1. — С. 9—15.
3. Венгерук І.Ю. Соціально-психологічні аспекти розвитку інтеграції // Науковий вісник НАУ. — 2001. — Вип. 35. — С. 275—278.
4. Економіка сільського господарства / П.П. Руснак, В.В. Жебка, М.М. Рудий, А.А. Чалий; За ред. П.П. Руснака. — К.: Урожай, 1998. — 320 с.
5. Емельянов А.М. Экономические методы хозяйствования. — М.: Агропромиздат, 1998. — 222 с.
6. Мазуренко О.В. Розвиток інтегрованих формувань в АПК // Економіка АПК. — 2006. — № 3. — С. 89—93.
7. Мельник А.Ю., Вініченко І.І. Корецький М.Х. Ринок, його елементи та їх взаємодія: монографія. — Запоріжжя: ГУ "ЗІДМУ", 2002. — 158 с.
8. Мочерний С.В. Економічна теорія: підручник. — К.: Либідь, 2002. — 464 с.
9. Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва / За ред. П.Т. Саблука. — К.: ІАЕ, 1999. — 532 с.
10. Синяков М.І., Василенко М.П. Економіка, організація и планирование сельхозпроизводства: учебник. — М.: Колос. — 1980. — 576 с.

Стаття надійшла до редакції 27.02.2012 р.